

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

І.П.Возний*

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ХОТИН У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається історіографія проблеми виникнення середньовічного Хотина. Подається аналіз писемних джерел і повідомлень щодо його засновників у працях авторів XVII–XX ст. Особливу увагу приділено питанню побудови фортеці. Розглядається внесок вітчизняних археологів в уточнення часу заснування Хотина. Аналізується проблема походження назви міста.

Одним із найбільш складних і водночас цікавих питань історичної науки є походження та розвиток міст – торгівельно-економічних, політичних і культурних центрів Київської Русі. Руські міста займали значну територію й мали складну структуру та фортифікаційну систему. Проблема їхнього походження привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, оскільки міста були опорними пунктами, соціально-економічними, політичними та культурно-освітніми центрами як удільних князівств, так і держави в цілому. У них відбувалося формування нових феодальних станів, форм господарсько-виробничої діяльності. Тут зосереджувалася князівська адміністрація, вільні ремісники та купці. При спробі простежити й зрозуміти процес становлення конкретного давньоруського міста дослідники стикаються з певними труднощами, оскільки кількість писемних джерел і археологічного матеріалу є недостатньою. Окрім того, низьким залишається рівень теоретичної розробки проблеми, а також ролі ремісничого посаду в процесі виникнення й формування міста.

Вивчення соціально-економічного, політичного та культурного розвитку давньоруських міст посідає важливе місце у вітчизняній історіографії. Повідомлення писемних джерел та археологічний матеріал, який постійно поповнюється, дозволяють отримати важливу інформацію про генезу середньовічних міст України, визначити особливості їхнього розвитку.

У другій половині XIII–XIV ст. у Серетсько-Дністровському межиріччі літописи згадують три “гради” – Хотин, Хмелів та Городок на Черемоші. Одним із південних форпостів Галицько-Волинського князівства було місто Хотин, яке до-

* Возний Ігор Петрович – канд. іст. наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

сі з невідомих причин не потрапляло на сторінки літописів. Хоча місто й відігравало досить значну роль у регіоні, але питання часу його виникнення, розвитку та походження назви викликали серед науковців серйозні суперечки.

Із Хотинком пов'язані непересічні події європейського значення, які привернули увагу до цього міста, що відбилося в численних писемних згадках і працях науковців¹. Але попри це, місту Хотину не поталанило в сучасній і давній історіографії, адже Хотинська фортеця, з якою пов'язано чимало гучних подій, ніби затінила собою його минуле. Цьому до певної міри сприяла й джерельна база: у потоці військово-політичної інформації було важко віднайти відомості про господарство та устрій хотинської міської громади, професійний та соціальний склад містян².

Місто, як сформована поселенська структура, уперше згадується в “Списку руських міст”³ – літописець, називаючи міста, що входили до Молдавської держави, відзначив серед них і “на Дністрі Хотін”⁴.

Питання про те, хто заснував місто, віддавна цікавило науковців. Його торкалися ще молдавські літописці, які приписували заснування міста представникам різних етносів. Так, Г.Уреке вважав, що Хотин, як і інші фортеці Молдавського князівства (Сучава, Білгород, Кілія) заснували генуезці⁵. На думку молдавського літописця XVII ст. Мирона Костіна, фортецю на Дністрі спорудили даки, які, за його словами, населяли в давнину Поділля⁶. Крім того, він відзначав, що молдавські господарі в подальшому зміцнювали ці фортеці. Погоджувався з М.Костіном також господар Молдавії початку XVIII ст. Д.Кантемир, який у своєму “Описі Молдови” вказував, що згадані фортеці були споруджені даками, а пізніше використовувалися римлянами⁷.

Досить ґрунтовно, із залученням різноманітних джерел, проаналізував історіографію, яка стосується Хотинської фортеці й навколишніх територій протягом усього середньовіччя науковець із Сучави Ш.Пурич⁸. Румунською Академією наук у свій час було видано вісім томів, присвячених запискам іноземних мандрівників про румунські країни. Професор із Сучави П.-В.Батарюк детально проаналізувала повідомлення, які стосуються міста й фортеці Хотин від середньовіччя до початку XVIII ст.⁹

Молдавські історики архітектури вважають, що Хотинська фортеця була збудована під час правління Штефана III Великого в XV ст.¹⁰ Румунський історик кінця XIX ст. З.Арборе вказував, що фортецю споруджено в XVI ст.¹¹ Його гіпотезу підтримав дослідник оборонної архітектури Г.Діакону¹². Ф.Туранли вважає, що фортецю звів Александр Добрий¹³.

Ще більш суперечливі свідчення містяться в працях вітчизняних істориків кінця XIX – початку XX ст. Одні, керуючись повідомленнями молдавських літописців, приписували будівництво фортеці генуезцям¹⁴, інші – молдавському господареві Александрові I¹⁵. Дехто вважав, що Хотин заснували німці в XVII ст.¹⁶, або у XII ст.¹⁷ Отже, ніхто достеменно не знав, коли ж збудовано Хотин.

У вітчизняній історіографії 1940-х–1950-х рр. теж немає одностайності щодо дати заснування міста. Висловлювалися різноманітні, інколи діаметрально протилежні думки, що ще більше заплутувало проблему. У “Большой советской энциклопедии” йдеться про те, що Хотин спорудили генуезці в XIII ст., а в статті “Хотинська фортеця” – що перші укріплення збудували поляки в XIV ст.¹⁸ Автори “Історії Української РСР” стверджують, що Хотин збудували турки¹⁹. Погляди дослідників історії української архітектури також розходяться. Одні стверджують, що Хотин збудовано в XIV–XV ст.²⁰, інші – за останніх галицьких князів²¹. Більшість сучасних вітчизняних науковців вважають, що місто виникло на рубежі X–XI ст.²²

Відсутність писемних свідчень про заснування міста певною мірою доповнили археологічні дослідження, проваджені співробітниками Чернівецького краєзнавчого музею, університету та Академії будівництва й архітектури УРСР у

1961–1962 і 1964 рр.²³ Завдяки цим дослідженням Б.О.Тимощуку певною мірою вдалося розв'язати проблему часу виникнення й походження міста. Наслідком роботи експедиції стали публікації відомого науковця²⁴.

Значний внесок у дослідження історії стародавнього Хотина зробили Л.П.Михайлина, О.М.Масан, С.І.Комарницький, С.В.Пивоваров.

Так, Л.П.Михайлина на основі матеріалів із розкопок Б.О.Тимощука уточнив дату заснування міста, стверджуючи, що воно постало на рубежі X–XI ст. і споруджене носіями культури Луки-Райковецької²⁵. Певні відомості про історію фортеці подав С.І.Комарницький, але нових даних щодо проблеми будівництва укріплень не навів²⁶. Увага окремих науковців в основному була звернена до самої фортеці та бойових дій навколо неї²⁷. Місто і його населення при цьому згадуються лише побіжно, тож соціальна історія середньовічного Хотина донині залишається маловивченою²⁸. Після Б.О.Тимощука й інших дослідників значний внесок у дослідження соціальної та економічної історії власне міста зробив О.М.Масан. На основі поєднання значної кількості різноманітних джерел (археологічних, писемних, нумізматичних, сфрагістичних) історик запропонував більш точну дату заснування міста – 1001–1002 рр. Особливої уваги заслуговує розробка проблем історії Хотина та його статусу в період пізнього середньовіччя²⁹.

Окремі дані про реконструкції фортеці у XVIII ст. було отримано під час археологічних досліджень 2002 р. Так, на подвір'ї фортеці виявлено залишки турецьких лазень та господарської будівлі³⁰. Проблеми грошового обігу на території Подністров'я, у тому числі й Хотина, розглядав у своїх статтях С.В.Пивоваров³¹. Спробу огляду вітчизняної історіографії з проблем будівництва Хотинської фортеці зробив О.Руснак, який досить детально розглянув праці, що стосуються літописного міста³², хоча й охопив далеко не всі матеріали. Історія заснування й розвитку міста досить детально проаналізована в колективній монографії «Хотинщина»³³.

На основі досліджень Б.О.Тимощука О.Руснак виділив п'ять етапів в історії хотинських укріплень: 1. X – перша половина XIII ст. – дерево-земляна фортеця; 2. Друга половина XIII–XIV ст. – найдавніша кам'яна фортеця площею 2 га; 3. Друга половина XIV–XV ст. – кам'яна фортеця площею 6 га; 4. Кам'яна фортеця другої половини XV–XVIII ст.; 5. XVIII – середина XIX ст. – земляні фортифікації площею близько 30 га³⁴.

Місце для спорудження фортеці було обране не випадково. Річкова переправа приваблювала людей як із близьких, так і віддалених регіонів. Тут віддавна відбувався обмін, про що свідчать грошові скарби, виявлені в XIX ст. Один із них складався з монет візантійських імператорів Анастасія (491–518 рр.), Юстина I (518–527 рр.) і Юстиніана I (527–565 рр.). Очевидно, унаслідок загрози з боку кочових аварів скарби приховали десь у другій половині VI ст.³⁵ На той час у цьому місці вже існувало поселення празької культури. Можливо, воно було обцинним центром. Отже, на час спорудження фортеці ця територія була обжита слов'янськими племенами³⁶.

Уже у VIII–X ст. на місці майбутньої фортеці існувало слов'янське поселення культури Луки-Райковецької, що засвідчено двома напівземлянками з печами-кам'янками³⁷. Навколо нього розташовувалися ще два поселення в урочищах Скала та Котелеве.

Хто ж спорудив фортецю? Із огляду на історичні події, які відбувалися в Карпатському регіоні в X–XI ст., можна зробити певні припущення. Б.О.Тимощук зазначав, що князівські фортеці з'явилися в результаті розвитку феодальних відносин і будувалися насамперед на прикордонних територіях і на стратегічних напрямках³⁸. Відомо, що наприкінці X ст. територія Серетсько-Дністровського межиріччя увійшла до складу Київської держави. Загальна оборонна стратегія київського князя полягала в створенні потужних укріплених ліній уздовж річок: «нача ставити городы по Десне, и по Востри, и по Трубежеви, и по Суле, и по Стуг-

не. И поча нарубати муже лучшие от кривиче, и от чюди, и от вятиче, и от сих насели грады”³⁹. У 80-х рр. X ст. князь Володимир встановив кордон із Польщею, зміцнивши його фортецями Володимир, Перемишль, Всеволод, Варяж тощо⁴⁰. Наприкінці X ст. постало питання про розмежування з Угорщиною. У цей час верховним правителем там був Іштван I, який енергійно об’єднав угорські землі й 1 січня 1001 р. проголосив Угорщину королівством. Його влада поширилася на Семигород і Закарпаття, сягаючи, таким чином, Південних і Східних Карпат. Тож київський князь Володимир із метою зміцнення своїх західних рубежів почав проводити політику активного освоєння приєднаних територій. Наприкінці X ст. припинили існування племінні городища-сховища, а натомість було створено систему князівських укріплених пунктів на Західному Бузі, Дністрі та Пруті. На території Серето-Дністровського межиріччя про це свідчать князівські фортеці в Горішніх Шерівцях, Цецині, Перебиківцях, Кам’янці. Вони займали важливі стратегічні висоти, контролювали торгівельні шляхи й разом із іншими укріпленими пунктами утворювали глибоко ешелоновану оборонну систему, важливим осередком якої була Хотинська фортеця⁴¹.

Фортеця споруджувалася згідно з традиціями давньоруського оборонного зодчества, тобто була дерево-земляною. Основу її становив вал, на якому стояли дерев’яні конструкції. Із зовнішнього боку валу в скелі був вирубаний симетричний трикутний рів завглибшки до 3 м і завширшки до 6 м, що становив досить складну перешкоду для нападників. Внутрішній двір замку був незначним і займав площу 50х40 м. Поселення, які існували поблизу фортеці, значно розрослися й поступово, в XI ст., перетворилися на місто, що займало площу 20 га⁴².

На перший погляд, фортеця була в невідгідній позиції, оскільки розташовувалася в низині й була оточена пануючими висотами. Але в давнину лісовий масив у районі замку впритул доходив до Дністра. Підійти до фортеці можна було тільки дорогою, яка проходила попід її мурами до Дністра. Саме в цьому місці стрімкий берег прорізався струмком⁴³. Спорудження фортеці давало можливість контролювати торговельний шлях і переправу через ріку. Як відомо з літописів, князі зазвичай намагалися споруджувати укріплені поселення поблизу переправ, бо саме в цих місцях можна було найефективніше протидіяти ворогові⁴⁴. Зокрема 993 р., після перемоги над печенігами “на Трубежі коло броду”, князь Володимир “рад бувши заклав город на броду тому і назвав його Переяславцем, бо тут перейняв славу (...)”⁴⁵.

У період, коли Середнє Подністров’я входило до складу Галицько-Волинського князівства, місто, завдяки своєму розташуванню, було важливим опорним пунктом і торговельним осередком на Дністрі. Хотин контролював Дністровський шлях і переправу. Про жваві торговельні зв’язки міста свідчить виявлення 1890 р. монетного скарбу XII–XIII ст.⁴⁶ У ньому налічувалося понад тисяча монет, які походили з Тюрингії, Саксонії, Угорщини, Чехії та інших країн. Проте після монголо-татарської навали із зменшенням значення Дністровського торгового шляху місто занепало. До того ж, 1259 р. на вимогу Бурондая укріплення були знесені галицькими князями.

У другій половині XIII ст., у період активної підготовки Данила Галицького до боротьби з монголо-татарами, дерев’яні укріплення поступилися місцем кам’яним, адже нападники мали на озброєнні машини для розбивання дерев’яних фортифікацій. Це свідчить про розвиток фортифікаційної системи вже існуючого міста. Кам’яний мур було зведено на природній скелі. Він зберігся на висоту 7,5 м і на ширину 14,5 м⁴⁷. Мур був скріплений вапняковим розчином, в якому домішки цегли становлять 40–50%⁴⁸. Така цем’янка характерна для давньоруського часу. Перед муром у скелі був вибитий рів симетрично-трикутної форми завширшки 6 м. Оборонні споруди обмежували майданчик площею близь-

ко 2 га. Тут розкопано розвалини цегляного будинку розмірами 21х11х7 м. На цеглинах збереглися рештки штукатурки з розписом у вигляді літер та фрескових зображень облич людей у німбах, виконаних в яскравих барвах. Переважають червоний, чорний, рожевий і жовтий кольори. Специфіка накреслення літер дає можливість датувати споруду XIII ст.⁴⁹ Існує думка, що цегляно-кам'яна будівля могла бути фортечною церквою другої половини XIII ст.⁵⁰

У домонгольський час Галицько-Волинське князівство не мало кам'яних укріплень – їх почали споруджувати в другій половині XIII – першій половині XIV ст.⁵¹ Отже, перші кам'яні укріплення в Хотині, імовірно, з'явилися в 40-х–50-х рр. XIII ст. У цей час, як свідчать літописи, Данило Романович “грады иные зиждеи противу безбожных”⁵².

У XIV ст. Дністровський торговий шлях занепав, але наприкінці цього ж століття, коли окреслена територія увійшла до складу Молдавського князівства, набув значення суходільний шлях із Сучави через Дорохой і Хотин до Кам'янця, що належав Великому князівству Литовському⁵³. Розвивався й Хотин, який залезав від торговельних шляхів. Дитинець міста розширився. Тут, на знівельованому подвір'ї, споруджуються нові мури з неотесаного вапняку на вапняному розчині з домішками товченої цегли, піску й вугілля. Мур зберігся на висоту 3,5 м (товщина 1 м), він обмежував більшу площу, ніж у попередні часи⁵⁴.

До нашого часу збереглися оборонні споруди Хотинського замку, які датуються другою половиною XV ст.⁵⁵ У документах зазначено, що молдавський господар Штефан Великий, готуючись до війни з турками й поляками, здійснив повну реконструкцію мурів замку, що зумовлювалося появою нової зброї – артилерії. Замок збільшився втричі за рахунок спорудження нового муру завтовшки 5 м з критими галереями для вояків, з'явилися бойові башти заввишки 40 м та палац старости⁵⁶. Але цей період не входить до хронологічних рамок нашого дослідження.

Очевидно від самого початку існування замок і, відповідно, посад мали назву “Хотин” (“Хотінь”). Як стверджує О.М.Масан, вона походить від слов'янського чоловічого імені “Хотин”, поширеного саме в XI–XII ст. У сучасній мові його смислове значення відповідає прикметникам “бажаний”, “жаданий” тощо⁵⁷. Аналогічні міркування висловив Д.І.Бучко, який дослідив найдавніші ойконіми Буковини. Він вважає, що назви на кшталт “Хотин”, “Хмелів” та ін. походять від слов'янських дохристиянських особових імен⁵⁸.

Іншої думки дотримується С.В.Пивоваров⁵⁹, який пов'язує укріплення на Дністрі з літописним давньоруським Плавом, оскільки в документах місто Хотин згадується, починаючи з XV ст. При цьому С.В.Пивоваров зазначає, що на сьогодні цей погляд знаходить усе більше прихильників, хоча в посиленнях – лише статті самого автора. А в праці “Хотинщина”, авторів якої він зараховує до прихильників своєї гіпотези, Плав не ототожнюється з Хотином, натомість зазначає: “...слово “плав” означало перевіз через Дністер десь поблизу Хотина”⁶⁰.

Існує ще одне припущення щодо походження назви міста. Проаналізувавши її етимологію Ф.Туранли відзначає, що основа цього слова (“hut”) з тюркської означає “велика риба”⁶¹.

На нашу думку, рацію має О.М.Масан, указуючи, що місто Хотин від самого початку мало саме цю назву. Відомо, що воно було започатковано в XI ст. й існувало від того часу безперервно. За такої ситуації навряд чи могла відбутися зміна назви населеного пункту. В іншому випадку історична пам'ять місцевого населення повернула б прадавню назву. А те, що Хотин не згадувався в давньоруських літописах, ще нічого не означає, адже багато міст центру держави, не кажучи вже про її периферію, не потрапили на сторінки літописів. Тим більше, що упорядник “Списку руських міст” вказує на те, що Хотин, який на той час входив до складу Молдавського князівства, був колись руським містом і не подає іншої назви.

Отже, як видно з наведеного матеріалу, Хотин розвивався як торгівельно-ремісничий центр, якому були притаманні риси середньовічного міста середньо-європейського типу і який відігравав важливу роль у Серето-Дністровському регіоні. Проте до сьогодення залишилося багато питань, пов'язаних із цим містом: час формування його як міської поселенської структури, обставини спорудження перших укріплень, походження назви тощо. Подальші археологічні дослідження та архівні пошуки розставляють усі крапки над "і". Незважаючи на неповноту джерельної бази, даліше вивчення соціально-економічної та культурної історії цього міста є перспективним і необхідним для ґрунтового висвітлення урбаністичного процесу в Середньому Подністров'ї.

¹ Михайлина Л.П. Археологічні дані про час виникнення Хотина // Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці, 2000. – С.5.

² Масан О. Градъ на Днестре Хотинъ // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 1999. – Вип.1. – С.31.

³ Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки – М., 1952. – № 40. – С.94, 96.

⁴ Новгородская первая летопись // Русские летописи. – Рязань, 2001. – Т.10. – С.475–477.

⁵ Ureche G., Costin M., Neculce I. LetopiseaŃ Ńurii Moldovei de cŃnd s-au deskbecat Ńara de cursul anilor cde viaŃa domnilor care scrie de la Dragoc-vodr la Aron-vodr (1359–1595) // LetopiseaŃ Ńurii Moldovei...: Cronici / Ongrijirea textelor, glosar ci indici de Tatiana Celac. – Chicinru, 1990. – P.28.

⁶ Costin M. Cronica Ńurilor Moldovei ci Munteniei (Cronica polonr) // Costin M. Opere / EdiŃie criticr cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice ci glosar de P.P. Panaitescu. – Bucurecti, 1958. – P.222, 237.

⁷ Cantemir D. Descrierea Moldovei. – Chicinru, 1992. – P.32, 33.

⁸ Пурич Ш. Становление и эволюция Хотина в описаниях молдавских летописцев // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 2001. – Т.1. – С.82–92; Он же. Средневековый город и горожане в молдавских летописях (на примере г. Хотина) // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці, 2000. – С.167, 172.

⁹ Батарюк П.В. Фортеця Хотин у творах іноземних мандрівників // Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини Хотинщини: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2003. – С.11, 13.

¹⁰ Войцеховский В.А. Памятники архитектуры Молдавии XIV–XVII вв. // КСИИМК. – 1959. – Вып.56. – С.19–22.

¹¹ Arbore Z. Besarabia. – Bucurect, 1898. – 296 p.

¹² Diaconu G. Bazele puterii militare a lui Ctefan cel Mare // Studii cu privire la Ctefan cel Mare. – Bucurecti, 1956. – 268 p.

¹³ Туранли Ф. Історія Хотина за даними турецьких джерел // Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини Хотинщини: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2003. – С.74; Islam Ansiklopedisi. – Istanbul, 1997. – Cilt.5/1. – S.567.

¹⁴ Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. – СПб, 1892. – С.50; Защук А. Материалы для географии и статистики России, Бессарабская область. – СПб, 1862. – С.177; Крушеван П.А. Бессарабия. – М., 1903. – С.227.

¹⁵ Накко А. История Бессарабии с древнейших времен. – Одесса, 1886. – Ч.2. – С.38

¹⁶ Кочубинский А., Маркевич А. Доклад о поездке для осмотра бывшей Хотинской крепости // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1904. – Т.XXV.

¹⁷ Труды Бессарабской губернской архивной комиссии. – Кишинев, 1902. – Т.П. – С.113, 114.

¹⁸ Большая советская энциклопедия. – М., 1978. – Т.28. – С.373.

¹⁹ Історія Української РСР. – К., 1953. – Т.1. – С.148.

²⁰ Пам'ятки архітектури України. – К., 1954. – С.30.

²¹ Нариси історії архітектури УРСР (дожовтневий період). – К., 1957. – С.72, 73.

²² Михайлина Л.П. Зазнач. праця. – С. 5–7; Масан О.М. Виникнення та розвиток Хотина в добу середньовіччя // Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці, 2000. – С.8–20.

²³ Тимошук Б.О. Звіт про розкопки в Хотинській фортеці в 1961–1962 рр. // НА ІА НАНУ – Ф. 1961-62/24. – 13 с.; Його ж. Звіт про археологічні дослідження в Хотинській фортеці в 1961–1962 рр., проведені експедицією Чернівецького краєзнавчого музею // НА ІА НАНУ. – Ф. 1961-62/64. – 7 с.; Його ж. Звіт про роботу Чернівецького краєзнавчого музею в 1967 рр. // НА ІА НАНУ. – Ф. 1967/87. – 7 с.

²⁴ Тимошук Б.О. З минулого Хотинської фортеці // УІЖ. – 1963. – №3. – С.103–105; Його ж. Хотинська фортеця // УІЖ. – 1967. – №4. – С.109–111; Його ж. Хотинська фортеця // Наука і суспільство. – 1968. – №10. – С.29–39; Його ж. Середньовічний Хотин // Археологія. – 1977. – Т.22. – С.29–39; Його ж. Исчезнувшие города Буковины. – С.216, 217.

²⁵ Михайлина Л.П. Зазнач. праця. – С. 5; Михайлина Л.П., Яценюк Ф.С. Про час заснування

- Хотина // 370 років Хотинської війни: Тези доп. міжнар. наук. конф. – Чернівці, 1991. – С.111, 112.
- ²⁶ Комарницький С.І. Цитадель на Дністрі (з історії Хотина та Хотинської фортеці). – Чернівці, 2001. – 88 с.
- ²⁷ Гончарук П.С., Михайлина П.В., Романець О.С. До питання про Хотинську битву (1621 р.) та її історичне значення // *Минуле і сучасне Північної Буковини*. – К., 1973. – Вип.2. – С.7–12.
- ²⁸ Нариси з історії Північної Буковини. – К., 1980. – С.51, 52; Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках. – Кишинев, 1968. – С.102, 103.
- ²⁹ Масан О.М. Зазнач. праця. – С.8–20; Його ж. Твердиня на Дністрі // *Матеріали III міжнар. істор.-краєзн. конф., присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького ун-ту*. – Чернівці, 1995. – С.15; Його ж. Градъ на Днестре Хотинъ. – С.31–37.
- ³⁰ Пивоваров С.В. Таємниці старої фортеці // *Час* 2000. – 2002. – 27 вересня. – №34 (174).
- ³¹ Михайлюк В., Пивоваров С. Нумізматичні пам'ятки з Хотинщини (за матеріалами розкопок 2002–2003 рр.) // *Буковинський історико-етнографічний вісник*. – 2003. – Вип. 5. – С.23–28; Пивоваров С.В. Середньовічні нумізматичні матеріали з Хотина // *Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина*. – Чернівці, 2000. – С.21–29. Його ж. Про походження Хотинського скарбу брактеатів // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. – Чернівці, 1997. – Вип. 4. – С.13–19.
- ³² Руснак О. Будівництво Хотинської фортеці у вітчизняній історіографії // *Буковинський історико-етнографічний вісник*. – 2003. – Вип. 5. – С.71–75.
- ³³ Добржанський О.В., Макар Ю.І., Масан О.М. Хотинщина. Історичний нарис. – Чернівці, 2002. – 464 с.
- ³⁴ Руснак О. Зазнач. праця. – С.71–75.
- ³⁵ Нудельман А.А. Некоторые наблюдения над находками византийских монет в Карпато-Днестровском регионе // *Археологические исследования в Молдавии в 1977–1978 гг.* – Кишинев, 1982. – С.35–37, 50; Пивоваров С.В. Середньовічні нумізматичні матеріали з Хотина. – С.21.
- ³⁶ Добржанський О.В., Макар Ю.І., Масан О.М. Зазнач. праця. – С.53.
- ³⁷ Тимощук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К., 1976. – С.166.
- ³⁸ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. – К., 1982. – С.99.
- ³⁹ Повесть временных лет. – М.; Л., 1950. – Ч.1. – С.83.
- ⁴⁰ Добржанський О.В., Макар Ю.І., Масан О.М. Зазнач. праця. – С.54.
- ⁴¹ Масан О.М. Виникнення та розвиток Хотина в добу середньовіччя. – С.11.
- ⁴² Тимощук Б.О. Середньовічний Хотин. – С.29–39.
- ⁴³ Масан О.М. Зазнач. праця. – С.9.
- ⁴⁴ Добржанський О.В., Макар Ю.І., Масан О.М. Зазнач. праця. – С.53.
- ⁴⁵ Літопис руський (за Іпатським списком). – К., 1989. – С.34.
- ⁴⁶ Потин В.М. Клад брактеатов из Поднестровья // *Нумизматика и сфрагистика*. – К., 1963. – №1. – С.109–127; Пивоваров С.В. Про походження Хотинського скарбу брактеатів. – С.13–19.
- ⁴⁷ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.97.
- ⁴⁸ Тимощук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород, 1969. – С.128.
- ⁴⁹ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.97.
- ⁵⁰ Джурджу С., Масан О. Середньовічне кам'яне культове зодчество Північної Буковини // *Буковина – мій рідний край. Матеріали II історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців*. – Чернівці, 1997. – С.31–36.
- ⁵¹ Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // *МИА*. – № 140. – 1967. – С.137.
- ⁵² Полное собрание русских летописей. – М., 1962. – Т.2. – Стб.845.
- ⁵³ Масан О.М. Зазнач. праця. – С.13.
- ⁵⁴ Тимощук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська. – С.128.
- ⁵⁵ Тимощук Б.О. Середньовічний Хотин. – С.29–39; Його ж. Хотинська фортеця // *Наука і суспільство*. – 1968. – № 10. – С.29–39.
- ⁵⁶ Тимощук Б.О. Хотинська фортеця // *УІЖ*. – 1967. – № 4. – С.109–111.
- ⁵⁷ Добржанський О.М., Макар Ю.І., Масан О.М. Зазнач. праця. – С.55; Масан О.М. Зазнач. праця. – С.12.
- ⁵⁸ Бучко Д.І. Найдавніші посесивні топоніми Буковини // *До витоків назви краю Буковина. Тези доповідей і повідомлень*. – Чернівці, 1992. – С.41, 42.
- ⁵⁹ Пивоваров С.В. Плав давньоруського літопису і проблема його локалізації в Середньому Подністров'ї // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. – Чернівці. – 2002. – Т.2. – С.110–128.
- ⁶⁰ Добржанський О.М., Макар Ю.І., Масан О.М. Зазнач. праця. – С.61.
- ⁶¹ Туранли Ф. Зазнач. праця. – С.80.

The article deals with the historiography of the foundation of Middle Age Khotyn on the Dnister River. The analysis of the written sources and messages about it founders in works of the 17th – 20th centuries authors. Special attention is paid to the problem of fortress construction. The contribution of the Ukrainian scientists in specifying the time of town foundation as well as the origin of it name are discussed.